

RECENZIE

HÁLEK, Jan – MOSKOVIC, Boris a kol. *NEKONČÍCÍ PŘÍBĚH. (Historiografické) narativy vzniku Československa v proměnách času a prostoru (1918–1992/1993)*.

Praha: Academia a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2023. 657 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2026.74.3.10>

Publikácia *Nekončící příběh. (Historiografické) narativy vzniku Československa v proměnách času a prostoru (1918 – 1992/1993)* predstavuje ambiciózny vedecký projekt, ktorý sa zameriava na skúmanie toho, ako bol vznik Československa reflektovaný a interpretovaný v rôznych obdobiach krátkeho 20. storočia a v odlišných politických a kultúrnych prostrediach. Kniha sa primárne venuje vzniku Československa v rozsahu šiestich častí a na záver v dvoch častiach analyzuje pohľady juhoslovanskej a poľskej historiografie na vznik Juhoslávie, resp. Poľska. Týmto spôsobom otvára dvere komparatívnemu pohľadu a z geografického hľadiska presahuje čisto československý rámec. Pochopiteľne svojím zamýšľaním sa nad premenami historiografických naratívov vzniku Československa sa autori venujú analýze rozličných vplyvov na prácu a produkciu historikov.

V metodologicko-historickom úvode autori opisujú základné teoretické východiská svojej práce. Vzhľadom na charakter knihy a jej celkový rozsah by si tieto aspekty zaslúžili väčšiu pozornosť. Autori v jednotlivých častiach objasňujú historický kontext vzniku Československa, Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov a Poľska v roku 1918 a poukazujú na rozdielne očakávania jednotlivých aktérov prevratov alebo na komplikovaný proces vytvárania miest pamäti naviazaných na vznik nových štátnych útvarov, čo považujem za veľmi dôležité a prínosné.

V medzivojnovom období sa výklad vzniku nielen Československa nachádzal v pomerne špecifickej situácii: doboví aktéri zároveň aj interpretovali túto udalosť a zásluhy na vzniku Československa sa stali dôležitým politickým kapitálom. Z globálneho hľadiska autori pracujú so štyrmi základnými výkladovými schémami jeho vzniku, ktoré definoval historik Miloš Gosiorovský už v roku 1979: prvá podčiarkuje úlohu tzv. zahraničného odboja, ktorý formovali prívrženci Tomáša Garrigua Masaryka a Edvarda Beneša; druhá kladie do popredia zásluhy domáceho odboja na čele s Karлом Kramářom; tretia marxistická tvrdí, že buržoázia vďaka zrade sociálnej demokracie umlčala rastúce sociálne hnutie; štvrtá zo slovenského nacionalistického pohľadu vykresľuje český imperializmus ako aktéra, ktorý hatí uplatnenie práva na sebaurčenie Slovákov. Prejavovali sa v nej predovšetkým autonomistické politické idey s centrálnou témou Pittsburskej dohody a Martinskej deklarácie. Na druhej strane mnohí pročechoslovakistickí slovenskí predstavitelia do veľkej miery preberali české výkladové schémy.

V medzivojnovom období hralo v Československu prím vysvetlenie T. G. Masaryka, ktoré sprostredkoval vo svojej knihe *Světová revoluce* (1925) a ktoré vo verejnom priestore silne podporoval a propagoval historik Jaroslav Werstadt. Aj vďaka pomerne štedrej podpore zo strany štátu zhmotnenej v Památníku odboje mali Masarykove tézy v tzv. spore o zásluhách s Kramářovými interpretáciami silnejšie postavenie. Podobne to bolo aj pri tzv. spore o zmysel českých dejín medzi pozitivistických prístupom historika Josefa Pekaře, ktorý považoval Masarykove tézy o českých dejinách vnímaných

ako kontinuitu humanistických myšlienok za nevedecké. Už tu možno vidieť spory o politickú angažovanosť historickej spisby.

Českí Nemci sa so vznikom Československa nestotožnili, čo sa pochopiteľne prejavilo aj v historiografii na túto tému, ktorá bola až na malé výnimky negativistická. Dôležitým bodom tohto príbehu boli udalosti zo 4. marca 1919, keď sa v nemeckojazyčných oblastiach českých krajín uskutočnili demonštrácie, ktoré vyjadrovali nesúhlas s pripojením k Československu. Zrážky demonštrantov s vojkami si vyžiadali 54 mŕtvych a 112 zranených, ktorí sa okamžite stali „mučeníkmi nemeckej veci“.

V rokoch 1938 – 1945 historici v českých krajinách zásadne nezmenili výkladové vzorce vzniku Československa a ťažké dobové podmienky to v podstate ani neumožňovali. Na Slovensku po vyhlásení autonómie a vzniku samostatného štátu sa rok 1918 stále vnímal ako významný medzník, ktorý bol však predohrou vzniku vlastného slovenského štátu. Československo, keďže nevyriešilo slovenskú otázku, malo byť odsúdené na zánik. Jeden zo zakladateľov Československa Milan Rastislav Štefánik sa začal vykresľovať ako podporovateľ autonómie či samostatnosti.

Krátke obdobie trvania tzv. tretej republiky prinášalo na jednej strane návrat k predvojnovým naratívom a na strane druhej k začleňovaniu nových udalostí z vojnových rokov a predovšetkým Slovenského národného povstania do národného príbehu či vytvárania paralely medzi SNP a 28. októbrom 1918. Po komunistickom prevrate ale predovšetkým po roku 1952 v očiach straníckych ideológov smerovala Masarykova „Svetová revolúcia“ k „mníchovskej zrade“. Československo vzniklo údajne vďaka októbrovej revolúcii. Takzvaný boj proti buržoáznym legendám začala nová generácia historikov kritizujúca predovšetkým Masaryka, Štefánika, Beneša, prvú republiku a boj československých legionárov v ruskej občianskej vojne. Vznik Československa sa stal len jednou etapou na ceste k socialistickej budúcnosti. Slovenská historiografia kladla do popredia zásluhy ľudových mäs a v podstate len aplikovala výkladové schémy z českých krajín na slovenské podmienky. Marxistické dejepisectvo síce vznik Československa neignorovalo, ale ho posunulo do iných časových a tematických celkov.

Politické, ako aj spoločenské uvoľnenie z konca 60. rokov 20. storočia dokazuje, že marxistický naratív vzniku Československa sa v širšej spoločnosti neujal. Už od konca 50. rokov sa začali objavovať nové bádateľské témy s dôrazom na regionálny výskum. Na celorepublikovej úrovni mala asi najväčší ohlas kniha od bývalého stalinského historika Karela Pichlíka *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend* (1968), ktorá sa už v názve vymedzuje voči marxistickému naratívu, ale zároveň v úvode aj voči zidealizovanému prvorepublikovému. Podobnými premenami výkladu vzniku Československa však prešli aj iní autori. Viaceré publikácie rehabilitovali Masaryka či Štefánika a v slovenskom prostredí sa začal čoraz viac presadzovať národný pohľad na vznik Československa, čo nepochybne súviselo so snahami o federalizáciu republiky.

Sovietska invázia do Československa, no hlavne obdobie normalizácie znamenalo významný návrat k dogmatickému výkladu vzniku Československa podčiarkujúceho úlohu októbrovej revolúcie. Tieto tézy však už boli formulované omnoho menej agresívne, čo naznačovalo, že nešlo o úplný návrat do 50. rokov. Z tohto hľadiska je charakteristické, že sa dokázali presadiť aj čiastočne alternatívne pohľady na vznik Československa, napr. od Otta Urbana alebo Dušana Kováča. Analýza Mariána Hronského o Slovenských národných radách pracovala s tézou, že Slovenská národná rada umlčala nielen revolučné hnutie na Slovensku, ale ani nedokázala obrániť národné záujmy voči Národnému výboru v Prahe, v čom je zreteľný aj národný rozmer argumentácie. Druhá polovica 80. ro-

kov sa už niesla v omnoho uvoľnenejšom duchu, čo opäť prinieslo vznik Československa do verejného diskurzu, či dokonca 28. október ako štátny sviatok, čo bolo dlhodobým leitmotívom disentu a neoficiálnych štruktúr. Týmto spôsobom vzniklo napätie ohľadom symbolického „nároku“ na tento sviatok. Drvivá väčšina prác historikov však nepriniesla nové faktografické poznatky alebo inovatívne interpretácie.

Pochopiteľne sa tematike vzniku Československa venovali aj českí a slovenskí historici v emigrácii. Medzi hlavné témy patrili otázky, prečo sa rozpadla Habsburská monarchia, osudy československých légii v Rusku, ale aj v podstate pokračovanie tzv. sporu o zásluhy medzi Jiřím Kovtunom a Josefom Kalvodom. Podobne slovenskí exiloví historici nadväzovali na debaty na domácej scéne. Na jednej strane stáli ľudácki exiloví historici, ktorých cieľom bolo vzbudiť v zahraničí záujem o slovenskú otázku, hoci napríklad Jozef M. Kirschbaum si kládol aj otázku federalizácie, a teda zachovania monarchie. Na druhej strane bol tzv. demokratický exil, ktorý však zväčša len reprodukoval medzivojnový naratív. Nemecké Collegium Carolinum spočiatku preberalo sudetonemecký naratív, ale postupne sa presunulo na viac vedecké pozície a vznik Československa problematizovalo. Vďaka recenziám československej literatúry sa nemeckí historici vymedzili aj voči marxistickému príbehu.

Po páde komunizmu väčšina českých a slovenských historikov vnímala vznik Československa pozitívne. Hlavne v českej historiografii sa objavili aj alternatívne výklady, ktoré spochybňovali národný naratív alebo prezentovali stredoeurópsku perspektívu. Verejnosť však od historikov očakávala v prvom rade neskreslený výklad moderných dejín. Okrem už spomenutého pozitívneho vnímania 28. októbra 1918 sa do slovenského prostredia vrátil autonomisticko-exilový výklad vzniku Československa, ktorý vnímal vznik nového štátu ako núdzové riešenie. Celkovo však záujem o vznik Československa nebol podľa autorov knihy obzvlášť veľký. Odhliadnuc od toho sa mnohí českí a slovenskí historici verejne angažovali v prospech zachovania Československa.

Podobne ako v prípade vzniku Československa aj do procesu vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov zasiahlo viacero aktérov s odlišnými koncepciami budúceho štátneho usporiadania. Išlo predovšetkým o srbskú vládu na čele s Pašićom a dynastiou s princom Alexandarom, Juhoslovanský výbor na čele s Antem Trumbićom či protihabsburských politikov v rámci monarchie. Ich názory na zriadenie nového štátu sa pochopiteľne rozchádzali, keď prví chceli centralizovaný štát, druhí skôr federalizáciu, čo sa prejavilo aj v historiografii. Stanoje Stanojević vnímal Srbsko ako juhoslovanský Piemont, zatiaľ čo Ferdo Šišić podčiarkoval zásluhy všetkých aktérov zjednotenia. Po vyhlásení juhoslovanskej diktatúry v roku 1929 sa posilnil výklad v zmysle integrálneho juhoslovanstva. Po druhej svetovej vojne bolo vnímané juhoslovanské zjednotenie ako pokrokové, avšak nový štát údajne nedokázal vyriešiť národnú otázku, za čo mohol hlavne srbský nacionalizmus. Triedny aspekt hral v 50. a 60. rokoch významnú úlohu. Interpretácia vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov sa dočkala významných zmien v 70. a 80. rokoch, keď najmä srbskí historici prichádzali s podnetnými pohľadmi, avšak na celoštátnej úrovni táto udalosť stále vyvolávala národnostné vášne, čo len poukazovalo na rastúce nezhody.

Poľský príklad sa líši od dvoch predchádzajúcich v chronologickom rozpätí, keď sa otázka vytýčenia hraníc tiahla až do roku 1920 (Bitka o Varšavu), čo malo za následok uprednostňovanie vojenských aktérov na úkor diplomatických. Z viacerých dôvodov sa v medzivojnovom Poľsku nepodarilo spojiť vznik tejto krajiny s jedným konkrétnym dátumom. Medzivojnoví poľskí historici mali tak ako aj v iných krajinách blízko k po-

litickým táborom a obnovená samostatnosť sa stala tiež podnetom na celkovú revíziu poľských dejín. V období sanácie hrala z pochopiteľných dôvodov prím interpretácia podporujúca Piłsudského víziu. Po druhej svetovej vojne upadli hrdinovia medzivojnových príbehov do nemilosti, sanačný režim bol vykresľovaný ako fašistický a vznik druhej republiky bol vraj dôsledkom októbrovej revolúcie. Toto dogmatické obdobie však trvalo pomerne krátko a už v druhej polovici 50. rokov sa začali rysovať vyváženejšie interpretácie roku 1918, ktoré v podstate kontinuálne pokračovali a boli výraznejšie okolo okrúhlych výročí. Cenzúra dokázala limitovať dopad týchto naratívov, ktoré sa tak museli objavovať v menších vydavateľstvách a časopisoch alebo v samizdate. Autori alternatívnych pohľadov čelili ostrakizovaniu. Veľký vplyv mali aj diela napísané v emigrácii, ako napr. Władysława Pobóg-Malinowskeho a reedície starších monografií a memoárov. V 80. rokoch sa už mohla pozornosť venovať aj Piłsudskému, aj keď historici museli mať pri písaní stále na zreteli oficiálny dohľad.

Na celej knihe treba určite oceniť fakt, že štyria rôzni autori dokázali napísať kolektívnu monografiu, ktorá má ucelený charakter. S tým však súvisia viaceré úskalia pri realizácii takéhoto projektu, ako napríklad určitá nekonzistentnosť niektorých prístupov k spracovaniu problematiky. Zatiaľ čo analýza väčšiny českých a slovenských historických prác sa snaží o viac-menej vyčerpávajúci prístup, keď sa pokúša zachytiť všetky relevantné práce na danú tému, stať o medzivojnové juhoslovenskej historiografii sa však sústreďí na najreprezentatívnejšie diela a okolo nich buduje svoju analýzu. Podobne sú niektoré časti kníh zakončené záverečným zhrnutím, čo pri iných chýba.

Niekoľko poznámok si zaslúži aj koncepcia kníh. Autori sa systematicky venujú českonemeckému a rakúskonemeckému naratívu vzniku Československa, či už v medzivojnovom období, alebo aj v rokoch 1948 – 1989. Z tohto hľadiska prekvapí, že absentuje perspektíva Maďarov na Slovensku alebo Rusínov. Trochu problematické mi príde spracovanie vývoja slovenskej historiografie spravidla v samostatných kapitolách, keďže koncepcne v niektorých časových obdobiach vykazovala len malé odlišnosti od českej, predovšetkým v stalinskom a normalizačnom období. Tu však ide skôr o podnet na zamyslenie sa nad širšou otázkou, či netreba vnímať v niektorých prípadoch, alebo aj celkovo československé dejiny ako československé dejiny a nie české a slovenské dejiny, ktoré sa občas pretnú.

Nekončiaci príbeh je cenným a podnetným príspevkom k historiografii Československa aj k širšej diskusii o spôsobe, akým spoločnosti a historici rozprávajú o svojich dejinách. Určite treba oceniť zaradenie historiografických naratívov do širších spoločenských a politických rámcov a tiež vyzdvihnúť, že autori poukázali aj na iné než len politicko-spoločenské kontexty historikovej práce, ako inštitucionálne, kariérne, finančné, materiálne a pod. Vhodným spštením kolektívnej monografie sú aj ilustrácie. Publikácia prináša dôležité impulzy pre skúmanie pamäti a identity. Napriek drobným výhradám možno knihu jednoznačne odporučiť odbornej verejnosti – historikom, politológom, ale aj širšiemu publiku so záujmom o moderné dejiny strednej Európy.

*Michal Kšiňan, PhD.
(Historický ústav SAV, v. v. i., Bratislava)*